

A incidencia da vontade de autor e vítima en materia de lei aplicable ás obrigas non contractuais: análise da normativa comunitaria

& *Resumo/Abstract: Este traballo ten por obxecto a análise do artigo 14 do Regulamento Roma II, regulador do exercicio da autonomía da vontade en materia de lei aplicable ás obrigas extracontractuais a nivel internacional. Analízase, por un lado, o seu ámbito material de aplicación e, por outro, os seus caracteres, especialmente a elección de lei ex ante e ex post, así como os límites ao exercicio da autonomía da vontade polo responsable do dano e a vítima.&*

& *Palabras clave: obrigas extracontractuais, autonomía da vontade, lei aplicable.*

I. INTRODUCCIÓN

De todos é coñecida a transcendencia da autonomía da vontade no ámbito das relacións xurídicas internacionais, constituíndo as cláusulas de elección de lei unha das súas manifestacións máis importantes: as partes, seleccionando como réxime regulador das súas relacións un concreto ordenamento xurídico determinante dos seus dereitos e deberes, comprométese non só a axustar o seu comportamento ao alí disposto, senón a asumir as consecuencias que o réxime regulador seleccionado determine respecto dun eventual incumprimento.

Non resulta estraña a presenza deste tipo de cláusulas no ámbito das obrigas contractuais. Á marxe de responder a un principio de eficiencia económica, de previsibilidade e de seguridade xurídica nas transaccións internacionais, funcionando así mesmo como estímulo das actividades de comercio exterior¹, a autonomía da vontade opera tradicionalmente neste ámbito precisamente pola propia natureza deste tipo de relacións²: as partes contratantes, habituais participantes no tráfico comercial internacional, deciden libremente e nun momento dado establecer entre elas un vínculo de natureza contractual. A selección da lei aplicable prodúcese, pois, no marco dunha relación previamente asumida polas partes contratantes³: en atención aos seus intereses e dentro do marco permitido polo lexislador, as partes conforman o réxime do seu vínculo, entre outros aspectos e no que agora interesa, a elección da lei aplicable ás súas relacións xurídico-comerciais, facilitando así unha distribución óptima de custos e riscos, dotando de certeza e seguridade o comercio e eliminando os custos derivados da aplicación dun réxime xurídico imprevisto ou imprevisible.

Non sucede o mesmo no ámbito das obrigas non contractuais, onde a selección da lei aplicable en exercicio da autonomía da vontade resultou sempre moito máis cuestionada. A razón habería que buscala posiblemente no feito de que o vínculo entre os suxeitos, a diferenza de en materia de responsabilidade contractual, se produce no marco dunha relación que non devén asumida libremente polas partes ou por unha fronte á outra; ou, o que é o mesmo, nos casos de responsabilidade extracontractual, o responsable do dano e a vítima non se coñecen previamente á comisión do feito ilícito por parte do primeiro⁴. Non estraña o exposto se entendemos como materia non contractual, tal como sucede desde a óptica do sistema español de dereito internacional privado, toda acción dirixida a reclamar a responsabilidade dun suxeito e chamada a reparar un dano, a solicitar a exoneración de responsabilidade, ou en prevención, xa sexa responsabilidade por culpa ou obxectiva, xa derivada dun acto ou omisión, isto é, cando a responsabilidade non deriva ou non se produciu no marco dunha relación libremente asumida polas partes ou por unha parte fronte á outra⁵.

A propia normativa reguladora do tráfico privado externo viña reflectindo esta situación. Por unha parte, escasas dificultades para admitir o exercicio da autonomía da vontade no ámbito das obrigas contractuais, como mostra o tacitamente derogado artigo 10.5 C.c., que remitía como réxime regulador do contrato, entre outras conexións, "...á lei á que as partes se sometesen expresamente...", ou o actualmente vixente *Regulamento (CE) núm. 593/2008, do Parlamento e do Consello, do 17 de xuño de 2008, sobre a lei aplicable ás obrigas contractuais (Roma I)*⁶, cuxo artigo 3 Roma I estima que "...o contrato se rexerá pola lei elixida polas partes...". E, por outra, imposibilidade de exercicio da autonomía da vontade no ámbito da responsabilidade non contractual, como se podía ver, por exemplo, no artigo 10.9 C.c., que, á hora de regular esta materia, se refire só "...á lei do lugar onde ocorrese o feito de que deriven..."⁷.

Malia o exposto, o certo é que a autonomía da vontade vén dun tempo a esta parte abrindo paso en materias nas que tradicionalmente non estaba sendo operativa, basicamente en ámbitos de corte non patrimonial, como resposta non só á idea de liberdade individual que debe estar presente nestas sedes, senón tamén como consecuencia inmediata da revisión do papel da persoa e dos seus intereses na sociedade actual⁸. É o que se observa en materia de protección dos incapaces, onde o artigo 15 da *Convención da Haia do 13 de xaneiro de 2000 sobre protección dos adultos*, á hora de regular a figura do posible poder de representación outorgado polo adulto en previsión da súa eventual incapacidade futura, permite excluír a aplicación da lei da residencia habitual do adulto mediante a elección expresa e por escrito da lei reguladora de tal poder⁹; en materia de réxime económico matrimonial, como reflicte un artigo 9.2 C.c. español cando prevé que os cónxuxes poidan elixir para a súa regulación entre a lei nacional ou a lei da residencia habitual de calquera deles; ou, en parecidos termos, un artigo 16 da *Proposta de Regulamento relativo á competencia, a lei aplicable, o recoñecemento e a execución de resolucións en materia de réximes económico matrimoniais*¹⁰; en materia de nomes e apelidos, onde o artigo 10 da Lei introdutoria do EGBGB alemán lles permite aos pais optar entre a lei nacional de calquera deles ou o ordenamento xurídico alemán como lei aplicable ao apelido do neno que acaba de nacer; ou, en fin, en materia de sucesións, como mostran os artigos 5 e 6 do *Convenio da Haia do 1 de agosto de 1989 sobre a lei aplicable ás sucesións mortis causa*, posibilitándolle ao causante a designación da súa lei nacional ou da lei da súa residencia habitual como lei aplicable á súa sucesión, así como o artigo 17 do *Regulamento do Parlamento e do Consello relativo á competencia, a lei aplicable, o recoñecemento e a execución das resolucións e os actos auténticos en materia de sucesións e á creación dun certificado sucesorio europeo*¹¹.

As obrigas non contractuais non son alleas a esta tendencia á apertura do xogo da autonomía da vontade¹². Non pode ser doutra maneira, máis aínda se temos en conta a natureza dispositiva de moitas das normas materiais internas relativas a responsabilidade extracontractual: a autonomía da vontade como factor a ter en conta á hora de conformar unha norma de conflito reguladora desta materia axústase mellor á idea da liberdade que preside a posición da vítima como único lexitimado á hora de tomar a decisión de acudir aos tribunais para someter a súa pretensión de solicitude de reparación do dano sufrido¹³. De aí que normativas domésticas fosen incorporando a autonomía da vontade á hora de regular as obrigas non contractuais, como sucede co artigo 132 da Lei suíza D.i.pr., ou o artigo 42 da Lei introdutoria do EGBGB alemán¹⁴; que o fixese a Proposta de Convenio do *Grupo Europeo de Dereito Internacional Privado* (artigo 8 GEDIP); ou que reaccionase do mesmo modo o lexislador comunitario, como se observa no *Regulamento (CE) núm. 864/2007, do Parlamento e do Consello, do 11 de xullo de 2007, sobre a lei aplicable ás obrigas extracontractuais (Roma II)*¹⁵.

Así as cousas, dedicaremos este traballo á exposición dunhas breves reflexións en relación co exercicio da autonomía da vontade no marco da normativa comunitaria reguladora da lei aplicable ás obrigas non contractuais, precisamente o referido Regulamento Roma II, que é o instrumento básico regulador da lei aplicable ás obrigas non contractuais a nivel internacional e que vincula o operador xurídico español e do resto de Estados membros desde o ano 2009. E faremolo centrándonos no artigo 14 Roma II, cando estima que "...as partes poderán convir someter a obriga extracontractual á lei que elixan...", precepto que, malia figurar posteriormente un artigo 4 Roma II que somete as obrigas non contractuais á *lex loci delicti commissi* ou á residencia habitual común de responsable do dano e vítima, non é unha norma de conflito excepcional nin especial, senón que opera como a regra primeira e principal do Regulamento Roma II¹⁶.

De acordo co exposto, analizaremos brevemente, en primeiro lugar, e tras determinar en que materias non opera a autonomía da vontade, cales son as vantaxes que ofrece o seu xogo alí onde se permite (punto II), pasando, en segundo termo, pola análise das condicións do seu exercicio (punto III), para rematar sinalando cal é a súa proxección na práctica (punto IV).

2. ÁMBITO DA AUTONOMÍA DA VONTADE: AS SÚAS BONDADES

1. Materias excluídas: reservas á extensión da autonomía da vontade

Mesmo cando, como dicíamos, o Regulamento Roma II introduce o exercicio da autonomía da vontade no ámbito das relacións non contractuais, o certo é que o fai con importantes reservas ao excluír da súa influencia unha serie de materias. Por unha parte, obrigas extracontractuais derivadas da infracción do dereito da competencia¹⁷, e iso con base na existencia de intereses supraindividuais, como é o interese de ordenación do mercado, que se poderían ver indirectamente afectados pola libre elección das partes: ao non permitirse a elección de lei por vítima e responsable do dano se asegura que toda conduta con repercusión nun mercado nacional determinado queda sempre suxeita ao ordenamento xurídico de tal mercado, protexéndose así o interese do Estado en preservar a organización xurídica do seu mercado cando os actos que xeran obrigas extracontractuais producen alí os seus efectos substanciais¹⁸.

E, por outra, exclusión das obrigas non contractuais derivadas da infracción da propiedade intelectual e industrial¹⁹, esta vez atendendo á complexidade que introduciría a separación entre a existencia do propio dereito, aspecto sempre suxeito ao principio de territorialidade, e a súa protección extracontractual²⁰. Resultaría difícil de compatibilizar unha eventual obriga de pagamento dunha determinada cantidade por ter infrinxido un dereito inmaterial establecida na lei elixida polas partes con aqueles casos nos que a lei reguladora da súa existencia entende que tal dereito inmaterial non existe: ao someter todos estes aspectos á *lex loci protectionis* ou lei do territorio no que presuntamente se infrinxiron os dereitos inmateriais, que é o que fai o artigo 8 Roma II, se garante a coherencia na resposta do operador xurídico, de maior dificultade se a lei reguladora do dereito inmaterial e aquela reguladora da responsabilidade derivada da vulneración de tal dereito non fosen a mesma²¹.

2. Materias incluídas: a bondade da autonomía da vontade en obrigas non contractuais

Esta mención expresa que fai o lexislador comunitario excluindo estas materias da influencia da autonomía da vontade, que, non obstante, pode ser moi discutible dado que non deixamos de estar realmente no ámbito de danos puramente extracontractuais *inter partes*²², supón, *a sensu contrario*, a súa admisión naquelas outras materias que, igual que sucede co dereito da competencia e a propiedade intelectual e industrial, reciben un tratamento tamén especial, como son os danos ambientais, a responsabilidade por produtos, e os cuasicontratos, a xestión de negocios alleos, o enriquecemento inxusto, e a *culpa in contrahendo*²³. En consecuencia, en todas as materias non expresamente excluídas, así como respecto dos danos extracontractuais en xeral, cabe, pois, o exercicio da autonomía da vontade desde a óptica da normativa comunitaria, descartando así unha interpretación restritiva do artigo 14 Roma II²⁴.

Distintas razóns avalan esta opción pola autonomía da vontade escollida polo lexislador comunitario.

Primeiro, porque moitas das controversias relativas a obrigas extracontractuais se resolven pola vía de transacción xudicial ou extraxudicial. Sendo isto así, non ten sentido non admitir o exercicio da autonomía da vontade á hora de conformar a resposta á reparación do dano, máis aínda se a libre elección da normativa reguladora contribúe a unha solución pactada da controversia²⁵.

Segundo, porque a autoridade do Estado onde as obrigas extracontractuais producen os seus efectos substanciais, representada pola súa normativa interna relativa a obrigas non contractuais, non ten por que verse menoscabada. Téñase en conta que a maioría das normativas domésticas reguladoras das obrigas non contractuais conteñen normas xurídicas materiais internas de natureza dispositiva e non imperativa²⁶. Admitida a autonomía da vontade a nivel interno, resulta máis coherente a súa admisión tamén a nivel internacional²⁷, sobre todo se o lexislador internacional proporciona as canles necesarias para dar resposta a aqueles casos en que a autoridade do Estado onde se producen os efectos substanciais do dano se poida ver ameazada pola vontade das partes ao situar a resposta á súa controversia nos termos dun ordenamento xurídico estranxeiro alleo ás disposicións deste Estado. De aí, ademais dun artigo 14.2 e 3 Roma II, un artigo 16 Roma II que regula a aplicación das normas materiais imperativas do Estado do foro, isto é, aquelas normas imperativas internas que tamén o son a nivel internacional precisamente porque son normas cuxa observancia un país considera esencial para a salvagarda dos seus intereses públicos, tales como a súa organización política, social ou económica, ata o punto de exixir a súa aplicación a toda situación comprendida dentro do seu ámbito de aplicación, e iso, calquera que fose a lei aplicable á controversia, no que agora interesa, a lei elixida por responsable do dano e vítima.

Terceiro, porque, tratándose como se trata de reparar un dano que un individuo lle causou a outro, a autonomía da vontade reduce os custos de transacción conflituais para responsable do dano e vítima respecto dunha situación na que son basicamente os intereses privados destes suxeitos os que están realmente en xogo. A liberdade das partes á hora de conformar o seu acordo de elección de lei lévaos a seleccionar aquel ordenamento xurídico máis favorable aos seus intereses, ben porque coñecen previamente o contido da dita normativa, ben porque están habituados a litigar e a axustar o seu comportamento ás exixencias do ordenamento xurídico seleccionado, ou ben porque o seu contido material beneficia ambas as partes²⁸. Entre eles, un acordo a favor da aplicación da *lex fori*²⁹, malia que, na práctica e con carácter xeral, iso será posible só cando os custos asociados á proba dunha lei estranxeira sexan superiores aos beneficios derivados da aplicación desta lei estranxeira para a parte interesada³⁰. Dótase así de certeza e previsibilidade a determinación do dereito aplicable, permitindo deste xeito unha máis adecuada protección dos seus intereses desde o momento en que responsable do dano e vítima son os que realmente soportan os riscos das súas eleccións, e os que, en consecuencia, se atopan mellor posicionados para valorar o adecuado estándar xurídico de responsabilidade ao que se queren ver sometidos³¹.

3. EXERCICIO DA AUTONOMÍA DA VONTADE

1. Aspectos xerais: identificación das partes que poden elixir e identificación da lei a elixir

Tal como estamos vendo, o artigo 14 Roma II fala de que "...as partes poderán convir someter a obriga extracontractual á lei que elixan...".

Non entra o Regulamento Roma II, en cambio, na identificación de qué se debe entender por "...as partes...". En tal sentido, deberíase falar da presunta vítima, por un lado, e do presunto responsable, por outro, tendo en conta, neste último caso, que o presunto responsable non ten por que coincidir necesariamente coa persoa que produciu o dano³². Nada impide admitir, así mesmo, en caso de transmisión a terceiros do crédito extracontractual e do débito extracontractual, isto é, en supostos de subrogación nos dereitos da presunta vítima e do presunto responsable, a posibilidade de que as novas partes poidan elixir a lei aplicable á súa relación xurídica³³.

Non entra o Regulamento Roma II tampouco en qué se debe entender por "...a lei que elixan...". Dado que a norma comunitaria só regula a autonomía conflitiva, o seu exercicio só pode estar dirixido a favor da aplicación dunha lei estatal, isto é, un ordenamento xurídico vixente existente na actualidade e que non ten por que estar vinculado necesariamente coas circunstancias obxectivas do caso³⁴: o artigo 14 Roma II non entra na elección das partes de regulacions non estatais, tampouco nos pactos materiais nin nas cláusulas de incorporación por referencia, comportamentos todos estes que, como manifestacións do exercicio dunha autonomía de corte material e non conflitiva, deben estar suxeitos á *lex causae*, ou, o que é o mesmo, débense realizar no marco da lei aplicable á relación xurídica controvertida, xa sexa lei seleccionada *ex pacto* polas partes, xa a lei aplicable en defecto de pacto³⁵.

Tendo en conta o carácter universal do Regulamento Roma II (artigo 3 Roma II), a lei estatal a elixir pode pertencer a un Estado da UE ou a un terceiro Estado, non existindo preselección ningunha por parte do lexislador comunitario orientando ou condicionando a actuación das partes respecto de entre que leis puidese operar a autonomía da vontade³⁶, podendo así mesmo as partes fraccionar o réxime regulador da súa obriga non contractual sempre e cando as respostas das distintas leis estatais elixidas resulten compatibles³⁷. Téñase en conta, en fin, que a eventual vontade de responsable do dano e vítima se debe dirixir á selección dun determinado ordenamento xurídico de cara á súa aplicación positiva, o que pon en dúbida a viabilidade dun acordo negativo de leis entre as partes, isto é, aquel pensado para excluír a aplicación dunha lei estatal para regular as súas obrigas non contractuais sen elixir positivamente o ordenamento xurídico doutro Estado³⁸.

2. Condicións do acordo de elección de lei: elección expresa e/ou tácita

Con carácter xeral, e malia que o Regulamento Roma II non o refire especificamente, a existencia e validez do acordo das partes seleccionando unha lei reguladora das obrigas extracontractuais débese regular a través da aplicación analóxica dos artigos 10 e 3.5 Roma I: de acordo con iso, a validez substancial do pacto estaría rexida pola lei que regularía as obrigas extracontractuais en caso de que o acordo de elección de lei fose válido, nunha sorte de lei hipotética do pacto que supón a súa aplicación adiantada³⁹, mentres que a validez formal do pacto se debería axustar, pola súa parte e tamén por analogía co artigo 9 Roma I, ás leis alí determinadas. Dado que non é materia incluída no Regulamento Roma II, a capacidade das partes para xerar un acordo de elección de lei deberíase someter ao artigo 9.1 C.c. español, que remite

á lei persoal de vítima e responsable do dano, tendo en conta, en cambio, o artigo 13 Roma I respecto da protección en sede de obrigas non contractuais da doutrina do *interesse nacional*⁴⁰.

Con todo, o Regulamento Roma II entra efectivamente a regular certos aspectos que afectan ao fondo e á forma do pacto de elección de lei. Cando o artigo 14 Roma II estima que a elección da lei aplicable "...se debe manifestar expresamente ou resultar de maneira inequívoca das circunstancias do caso...", non só establece unha previsión legal para facilitar a proba dun verdadeiro acordo interpartes⁴¹, senón que está recoñecendo a posibilidade dunha elección expresa ou tácita de lei⁴².

Se a elección expresa supón a representación por escrito do acordo de vontades entre responsable do dano e vítima seleccionando un determinado ordenamento xurídico, o que é garantía de previsibilidade e seguridade xurídica⁴³, a elección tácita exige a valoración das circunstancias subxectivas e obxectivas do caso controvertido para deducir delas a existencia dun acordo de vontades a favor da aplicación dunha concreta lei. Esta operación de busca require a valoración dos actos concluíntes das partes, o que non é sinxelo, máis aínda na ausencia de parámetros establecidos polo lexislador na norma que sirvan de guía ao operador xurídico no seu labor⁴⁴. Á marxe da existencia dun cúmulo de elementos confluindo nun determinado ordenamento xurídico (residencia e/ou nacionalidade das partes, relacións xurídicas previas entre as partes remitíndose ao mesmo ordenamento xurídico, referencias a institucións propias dun único ordenamento xurídico...), podería equivaler a unha elección tácita da lei aquel comportamento procesual da vítima formulando no foro a súa reclamación en termos dunha concreta lei estranxeira, acompañada da actuación procesual do responsable do dano contestando á demanda en termos da mesma lei estranxeira. Máis problemas presenta, en cambio, a valoración do comportamento procesual das partes a favor da aplicación da *lex fori* como equivalente a unha elección tácita desta lei⁴⁵, tendo en conta a confusión que pode haber coa cuestión da imperatividade das normas de conflito e o réxime do tratamento procesual do dereito estranxeiro⁴⁶.

3. Momento de elección de lei: *ex ante* e *ex post*

Vemos como o artigo 14 Roma II fala da posibilidade dunha elección de lei *ex post* ou "...mediante un acordo posterior ao feito xerador do dano...", empregando o lexislador comunitario como referencia o momento do feito e non o momento do dano, o que ten sentido desde o momento en que este precepto se proxecta tamén sobre a xestión de negocios alleos, o enriquecemento sen causa ou a *culpa in contrahendo*⁴⁷. De acordo con iso, o lexislador comunitario entende a validez non só dunha eventual submisión tácita á lei, senón tamén dunha cláusula expresa de elección de lei posterior ao feito xerador do dano; ou, o que é o mesmo, non habería problemas para admitir un acordo que pode ser anterior ao dano, pero sempre que sexa posterior ao feito que produciu ou podería producir un dano⁴⁸. Que o lexislador comunitario non impoña máis límites aos acordos posteriores ao comportamento que xera os danos ten que ver, sen dúbida, co feito de que, tras a xeración do feito, vítima e responsable do dano xa son conscientes da posición que ocupan e de ata onde poden convir.

Non sucede o mesmo cos acordos de elección de lei *ex ante* ou anteriores ao nacemento do feito xerador do dano: o artigo 14 Roma II só os permite "...cando todas as partes desenvolvan unha actividade comercial..." e sempre que sexan en forma de "...acordo negociado libremente antes do feito xerador do dano..."⁴⁹. Por un lado, a existencia de que as partes desenvolvan todas unha actividade comercial impide calquera pacto de elección de lei anterior no que participe un non profesional, como sería un consumidor, un traballador,

un cliente ou calquera particular⁵⁰. Con esta previsión, preténdese protexer o suxeito carente dun poder de negociación forte, como é un consumidor ou un cliente, evitando que a elección de lei, máis que produto da libre negociación, sexa imposta por parte do profesional ou comerciante⁵¹. Por outro, a exigencia de que sexa "...un acordo negociado libremente..." obriga as partes a elixiren a lei aplicable ás obrigas extracontractuais caso por caso, non admitíndose pactos de elección de lei contidos en condicións xerais ou outros documentos *estándar* predispostos por un suxeito, normalmente, unha empresa ou un empresario⁵². A razón volve ser evitar que unha das partes leve a cabo unha imposición de lei ás obrigas extracontractuais envolta nun aparente pacto de elección de lei⁵³.

4. PROXECCIÓN DO EXERCICIO DA AUTONOMÍA DA VONTADE

Sendo estas as condicións, outra cousa é que se poida pensar que a aplicación na práctica deste artigo 14 Roma II poida ser escasa⁵⁴. Por un lado, porque, como xa vimos e en atención á propia natureza do dano, non será frecuente que *ex ante* as partes teñan a oportunidade de elixiren a lei aplicable a un dano extracontractual *futuro*. Por outro lado, porque a elección *ex post* tampouco parece moitas veces posible desde o momento en que será difícil que os intereses de vítima e responsable do dano conflúan na mesma lei e, se o fan, son altas as probabilidades de que non haxa litixio propiamente dito⁵⁵.

Non estamos totalmente de acordo. Permitir a elección de lei *ex post* posibilita a localización da controversia nos termos da *lex fori* como normativa mellor coñecida por responsable do dano e vítima e que redunde nun menor custo procesual⁵⁶. Respecto da elección de lei *ex ante*, aínda que o normal é que responsable do dano e vítima non se coñezan previamente ao feito xerador do dano, o certo é que o artigo 14 Roma II parte do desenvolvemento dunha actividade comercial entre as partes previa ao acto ilícito, o que vai supor a existencia dunha relación ou vinculación real entre os que van ocupar as posicións de responsable do dano e vítima. Tendo isto en conta, permitir a existencia dun pacto de elección de lei *ex ante* non debería estrañar, e máis cando a súa utilidade resulta moitas veces incuestionable⁵⁷.

Vexamos dous casos a modo de mostra.

O primeiro. Pénsese nun contrato que vincula os suxeitos, sometido *ex pacto* ou en defecto de pacto a un concreto ordenamento xurídico, como pode ser o ordenamento xurídico americano. De acordo co Regulamento Roma II, a lei aplicable aos posibles feitos delituosos que puidesen ocorrer no desenvolvemento da súa relación contractual poderíanse regular pola mesma lei que regula a súa relación contractual: é o que di o artigo 4.3 Roma II cando estima, por un lado, que, "...se do conxunto de circunstancias se desprende que o feito danoso presenta vínculos manifestamente máis estreitos con outro país distinto..." do coincidente co lugar do dano ou da residencia habitual común de autor e vítima, a obriga non contractual regularase pola lei deste Estado; e, por outro, que "...un vínculo manifestamente máis estreito con outro país podería estar baseado nunha relación preexistente entre as partes, como por exemplo un contrato, que estea estreitamente vinculada co feito danoso en cuestión...". Sendo isto así, os feitos delituosos que puidesen ocorrer no desenvolvemento da súa relación contractual serían regulados, no noso exemplo, pola lei americana. Non obstante, e co obxectivo de evitar calquera posibilidade de imposición de *punitive damages* considerados no dereito americano, as partes poden optar por someter a posible responsabilidade extracontractual a unha lei distinta a través dun pacto de elección de lei *ex ante*⁵⁸.

O segundo. Pénsese de novo nun contrato que vincula os suxeitos, sometido *ex pacto* ou en defecto de pacto a un concreto ordenamento xurídico. As partes esta vez si queren someter os posibles feitos delituosos que puidesen ocorrer no desenvolvemento da súa relación contractual á mesma lei que regula esta última relación e fano a través dun pacto de elección de lei *ex ante*⁵⁹. Con iso non só evitan posibles problemas de cualificación dos feitos, senón que conseguen aumentar a seguridade xurídica da súa relación desde o momento en que, malia o disposto no artigo 4.3 Roma II vinculando a lei aplicable á responsabilidade non contractual á lei do contrato, esta resposta non é segura ao estar fundamentada nun concepto xurídico non determinado, como é o dos vínculos máis estreitos, a avaliar polo operador xurídico⁶⁰: o pacto de elección de lei elimina a incerteza asociada a unha cláusula de corrección de carácter excepcional, como é o artigo 4.3 Roma II⁶¹.

5. CONCLUSIÓN

Visto o visto, unha conclusión moi breve, xa para terminar. Nunha época de revisión do papel do individuo na sociedade, resulta loable a intención do lexislador internacional de ampliar o espectro de materias nas que pode xogar a autonomía da vontade. As obrigas extracontractuais non podían non ser unha delas, máis aínda, como acabamos de ver, cando a súa utilidade nunha sede onde se dirimen intereses eminentemente privados resulta incuestionable. A propia evolución da práctica mostrará o grao de incidencia da *optio legis* nesta materia e as súas necesidades, o que lle permitirá ao lexislador, coas lóxicas salvagardas, seguir avanzando cara á preeminencia das decisións voluntarias das partes fronte á tutela estatal.

Notas

1. SÁNCHEZ LORENZO, S., "Postmodernismo y Derecho internacional privado", REDI, 1994-II, pp. 557-585, p. 573; JUENGER, F. K./SÁNCHEZ LORENZO, S., "Conflictualismo y *Lex Mercatoria* en el Derecho internacional Privado", REDI, 2001-I, pp. 15-47, pp. 31-32; JAYME, E., "Identité culturelle et integration: le droit international privé postmoderne", *Rec. des C.*, vol. 251, 1995, pp. 9-267, p. 151.
2. *Resolución del Instituto de Derecho Internacional de Basilea de 31 de agosto de 1991* (en *Rev.crit.dr.int.priv.*, 1992, pp. 198-201).
3. De Miguel Asensio, P. A., "El régimen comunitario relativo a la ley aplicable a las obligaciones extracontractuales", *Revista Española de Seguros*, núm. 140, 2009, pp. 695-726, par. 15.
4. Pondo isto de manifesto, Fernández Masiá, E., "Primeras consideraciones sobre el Anteproyecto de Reglamento sobre la ley aplicable a las obligaciones extracontractuales (Roma II)", *Actualidad Civil*, núm. 34, set. 2003, pp. 907-929, par. 17. Pola súa parte, BOUREL, P., *Les conflits de lois en matière d'obligations extracontractuelles*, París, 1961, p. 18, cuestiona o exercicio da autonomía da vontade en materia non contractual.
5. STXCE 17-6-1992, As. C-26/91, *Handte*; STXCE 20-1-2005, As. C- 27/02, *Engler*.
6. DOCE 4/7/2008.
7. De Miguel Asensio, P. A., "El régimen...", *cit.*, par. 10.
8. VANDER ELST, R., "Liberté, respect et protection de la volonté en droit international privé", en *Nouveaux itinéraires en droit. Hommage à François Rigaux*, Bruselas, Bruylant, 1993, pp. 507-516; Fernández Masiá, E., "Primeras...", *cit.*, par. 16; GONZÁLEZ CAMPOS, J. D., "Diversification, spécialisation, flexibilisation et matérialisation des règles du droit international privé. Cours général de droit international privé", *Rec. des C.*, vol. 287, 2000, pp. 9-426, pp. 189-190, en referencia ao seu carácter como forma de especialización das solucións.
9. Lagarde, P., "La Convention de la Haye du 13 janvier 2000 sur la protection internationale des adultes", *Rev.crit.dr.int.priv.*, 2000, pp. 159-179, pp. 176-177.
10. COM (2011) 125 final.
11. COM (2009) 154 final.
12. A favor da extensión da autonomía da vontade en responsabilidade non contractual, Lanhe-Chala, K., "Reflexiones sobre el perfil moderno del principio de la autonomía de la voluntad en el sector de las obligaciones derivadas del daño", REDI, 2006, pp. 331-341; Fallon, M., "L'incidence de la volonté sur le droit applicable à la responsabilité no contractuelle", en *Mélanges Dalca, Responsabilités et assurances*, Bruxelles, 1994, pp. 159-188; o Beitzke, G., "Les obligations delictuelles en droit international privé", *R. des C.*, vol. 115, 1965, pp. 67-146. Na xurisprudencia, véxase, p.e., a *Sent. Cour Cass. francesa do 19 de abril de 1988* ou a *Sent. Cour Cass. francesa do 6 de decembro de 1988*, das primeiras empregando o criterio da *lex voluntatis* en materia de obrigas extracontractuais en detrimento do criterio máis tradicional da *lex loci delicti commissi*.
13. De Miguel Asensio, P. A., "El régimen...", *cit.*, par. 14; Fernández Masiá, E., *cit.*, nota núm. 72; FALLON, M., *cit.*, pp. 159-187; FAUVARQUE-COSSON, B., *Libre disponibilité des droits et conflits de lois*, París, 1996, p. 346.
14. Os distintos ordenamentos xurídico-nacionais veñen admitindo a autonomía da vontade en materia de obrigas non contractuais, con máis ou menos diferenzas. Nalgúns, sen restricións temporais, como expresa o artigo 6 da *Lei de Países Baixos sobre lei aplicable a obrigas non contractuais de 2001*. Outros admiten só a autonomía posterior ao feito xerador do dano, como o artigo 42 EGBGB alemán, o artigo 101 do Código belga D.i.pr. de 2004, ou o artigo 132 da Lei suíza D.i.pr. 1978. Noutros ordenamentos xurídicos non se dá nada, silencio que é interpretado normalmente como positivo, como sucede no ordenamento xurídico italiano; CARELLA, G., *Autonomia della volontà ed scelta di legge nel Diritto internazionale privato*, Bari, 1999, p. 189.
15. DOCE L 199/40, 31-7-2007.
16. Neste sentido, FRANZINA, P., "Il Regolamento Roma II sulla legge applicabile alle obbligazioni extracontrattuali", en *La Unión Europea ante el Derecho de la Globalización*, Calvo Caravaca, J. L./Castellanos Ruiz, E., (dir.), Madrid, 2008, pp. 299-370, p. 355, que fala de dato puramente formal que non ten consecuencias substanciais.
17. O artigo 6 da *Lei de Países Baixos sobre lei aplicable a obrigas non contractuais de 2001*, pola contra, si admite o xogo da autonomía da vontade nesta materia.
18. Garcimartín Alférez, F. J., "La unificación del Derecho conflictual en Europa: el Reglamento sobre ley aplicable a las obligaciones extracontractuales (Roma II)", *Diario La Ley*, núm. 6811, sección doutrina, 31 outubro 2007, ref. D-232, pp. 1-41, par. 22; Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., "El Reglamento Roma II: reglas generales sobre determinación de la ley aplicable a las obligaciones extracontractuales", *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, núm. 712, 2009, pp. 835-908, p. 874.
19. Certos ordenamentos domésticos si admiten o xogo da autonomía da vontade nesta sede, aínda que con límites, como estima o artigo 101 da Lei suíza D.i.pr. 1978.
20. Garcimartín Alférez, F.J., *cit.*, par. 22.
21. Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, pp. 874-875.
22. De Miguel Asensio, P. A., "The Private International Law of Intellectual Property and Unfair Commercial Practices: convergence or divergence?", en *Intellectual Property and Private International Law*, S. Leible/A. Ohly (ed.), 2009, pp. 137-190, espec. pp. 182-187; AMORES CONRADI, M./TORRALBA MENDIOLA, E., "XI tesis sobre el estatuto delictual", en *www.reei.org*, 2004, pp. 1-34, espec. p. 15; PAREDES PÉREZ, J. I., "Sobre la conveniencia de una norma de conflicto bilateral sobre competencia desleal", *AEDIPr.*, 2006, pp. 427-440, p. 440, formulando a posibilidade, aínda que limitada, de admitir a autonomía da vontade conflitiva en materia de actos de competencia non orientados ao mercado.
23. Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 874; Garcimartín Alférez, F. J., *cit.*, par. 22.

24. Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 871, que indica que o artigo 14 Roma II non debe ser obxecto de interpretación restritiva.
25. AMORES CONRADI, M./TORRALBA MENDIOLA, E., *cit.*, p. 30.
26. De Miguel Asensio, P. A., "El régimen...", *cit.*, par. 14.
27. Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 872; Fernández Masiá, E., *cit.*, nota núm. 72; FALLON, M., *cit.*, pp. 159-187; FAUVARQUE-COSSON, B., *cit.*, p. 346.
28. Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 871.
29. NYGH, P. E., "The Reasonable Expectations of the Parties as a Guide to the Choice of Law in Contract and in Tort", *Rec. des C.*, vol. 251, 1995, pp. 269-400, p. 351; Fernández Masiá, E., *cit.*, par. 17.
30. Fernández Masiá, E., *cit.*, par. 17, que fala da diferenza entre o que a parte interesada vai obter conforme a lei estranxeira e conforme a *lex fori*.
31. Vinaixa Miquel, M., "La unificación de las normas de conflicto en materia de obligaciones extracontractuales en el Reglamento Roma II", *Iustel. RGDE*, xaneiro 2008, pp. 1-33, p. 16; Fernández Masiá, E., *cit.*, par. 17; AMORES CONRADI, M./TORRALBA MENDIOLA, E., *cit.*, p. 14, nota núm. 39.
32. Garcimartín Alférez, F. J., *cit.*, par. 25.
33. FRANZINA, P., *cit.*, pp. 355-356; Bureau, D./Muir Watt, H., *Droit international privé, Tome II, Partie spéciale*, Presses Universitaires de France (PUF), París, 2007, pp. 363-428.
34. Fernández Masiá, E., *cit.*, par. 18; FRANZINA, P., *cit.*, p. 358; Garcimartín Alférez, F. J., *cit.*, par. 25.
35. De Miguel Asensio, P. A., "El régimen...", *cit.*, par. 18. Sobre o desenvolvemento de normas materiais por organizacións privadas ou de natureza extranacional en materia de obrigas non contractuais, véxase Palao Moreno, G., *Responsabilidad civil extracontractual en el Derecho europeo*, Valencia, 2008, pp. 144-166.
36. Fernández Masiá, E., *cit.*, par. 18; Vinaixa Miquel, M., *cit.*, p. 17. Non sucede así noutros sistemas. No ordenamento xurídico suízo, p.e., acéptase a autonomía da vontade sempre e cando leve consigo a aplicación da *lex fori*. Ao respecto, véxase VON OVERBECK, A. E., "Les regles de la loi federale suisse sur le droit international privé en matière d'actes illicites", en *La responsabilidad internacional*, Alacant, 1990, pp. 487-503, pp. 489-490; ou BUCHER, A., "Les actes illicites dans le nouveau droit international privé suisse", en *Le nouveau droit international privé suisse*, Lausana, 1989, pp. 107-141, pp. 115-116, que sinala que, teoricamente, o que busca o lexislador suízo con esta restrición é diminuír o risco de abuso, aínda que a realidade práctica mostra como esta solución o que fai é favorecer a elección da *lex fori* como normativa que máis lles interesa ás partes implicadas, moitas veces compañías de seguros, permitíndolles axilizar o desenvolvemento do proceso ou alcanzar un acordo extraxudicial.
37. FRANZINA, P., *cit.*, p. 359; Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 875.
38. Así, FRANZINA, P., *cit.*, p. 359.
39. Leible, S., "El alcance de la autonomía de la voluntad en la determinación de la ley aplicable a las obligaciones extracontractuales en el Reglamento Roma II", *AEDIPr.*, 2007, pp. 219-239, p. 239; FRANZINA, P., *cit.*, p. 359; Kadner Graziano, T., "Freedom to choose applicable law in Tort: articles 14 and 4.3 of the Rome II Regulation", en Ahern, J./Binchy, W. (edit.), *The Rome II Regulation on the applicable law to non contractual obligations*, 2009, pp. 113-132, espec. p. 123.
40. Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, pp. 875-876.
41. Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 873.
42. Garcimartín Alférez, F. J., *cit.*, par. 27.
43. Fernández Masiá, E., *cit.*, par. 19.
44. De feito, e dadas as dificultades para indagar a existencia dunha elección tácita de lei, aqueles instrumentos que xa prevían esta opción chegaron a considerar a posibilidade de crear unha lista relacionando aqueles elementos relevantes que lle poderían axudar ao operador xurídico a concluír a existencia dunha vontade tácita. Aínda que finalmente non se incluíu ningunha lista na versión definitiva do Regulamento Roma I sobre lei aplicable a obrigas contractuais, si se considerou no *Libro Verde sobre a transformación en Regulamento do Convenio de Roma sobre a lei aplicable ás obrigas contractuais en instrumento comunitario e sobre a súa actualización do 14 de xaneiro de 2003* (COM (2002) 654).
45. A práctica xurisdiccional alemá entende como submisión tácita a favor da aplicación da lei alemá o comportamento procesual das partes a favor da *lex fori*. Non é esta a resposta doutros lexisladores, como se pode ver no artigo 11.2 da Lei austríaca de D.i.pr., o artigo 11.2 da Lei de Liechtenstein de 1996, ou o artigo 8 da Proposta de Convenio do GEDIP, establecendo a imposibilidade de determinar unha submisión tácita á lei unha vez iniciado o proceso e requirindo que tal elección se materialice de forma expresa.
46. Sobre iso, De Miguel Asensio, P. A., "El régimen...", *cit.*, par. 19. En tal sentido, dubidando da existencia dunha elección tácita neste caso, Fernández Masiá, E., *cit.*, par. 19; o GEDIP, coherente coa súa proposta de admitir só a elección expresa de lei (artigo 8 Proposta GEDIP), advirte da posible confusión entre a autonomía da vontade e o principio dispositivo, que lles permite ás partes elixir ante o tribunal a aplicación da lei do foro e de renunciar á aplicación da lei estranxeira normalmente competente; véxase "Commentaire concernant la proposition pour une convention européenne sur la loi applicable aux obligations non contractuelles - Luxembourg, 1998", en http://www.drt.ucl.ac.be/gedip/gedip_documents.html, p. 6. Na práctica, véxase o caso Roho c. Caron et autres (*Rev.crit.dir.int.priv.*, 1989, p. 68), onde a Cour de Cassation francesa considerou a non aplicación das normas de conflito do *Convenio da Haia de 1971 sobre a lei aplicable en materia de accidentes de circulación por estrada*, a favor da lei francesa porque as partes fundaran as súas pretensións con base no dereito francés.
47. Garcimartín Alférez, F. J., *cit.*, par. 27.

48. Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 873.
49. O artigo 6 da *Lei de Países Baixos sobre lei aplicable a obrigas non contractuais de 2001* non establece límite temporal. Non sucede igual noutros ordenamentos xurídicos domésticos, como o artigo 42 da Lei introdutoria do EGBGB alemán, que só permite os pactos de elección de lei posteriores á produción do feito, así como o artigo 132 da Lei suíza D.i.pr. 1978.
50. Stone, P., "The Rome II Regulation on choice of law in Tort", *Ankara Law Review*, vol. 4, 2007, pp. 95-130, espec. p. 116; Garcimartín Alférez, F. J., *cit.*, par. 27; Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 873.
51. De Miguel Asensio, P. A., "El régimen...", *cit.*, par. 17; Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 873.
52. Garcimartín Alférez, F. J., *cit.*, par. 27; Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 873.
53. Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J., *cit.*, p. 873; De Miguel Asensio, P. A., "El régimen...", *cit.*, par. 17. Téñase en conta, en cambio, que o Regulamento Roma I si permite o xogo da autonomía da vontade en materias onde hai unha parte débil (contratos de traballo ou de consumo), protexendo de igual xeito a parte menos forte ao imporlle restricións; sobre este contraste, De Boer, T. M., "Party autonomy and its limitations on Rome II Regulation", *YPIL*, 2007, pp. 19-29, espec. pp. 27-28.
54. FALLON, M., "Proposition pour une convention européen sur la loi applicable aux obligations non contractuelles", *ERPL*, 1999, pp. 45-68, p. 55; Garcimartín Alférez, F. J., *cit.*, par. 27; AMORES CONRADI, M./TORRALBA MENDIOLA, E., *cit.*, p. 14.
55. Garcimartín Alférez, F. J., *cit.*, par. 27; Vinaixa Miquel, M., *cit.*, pp. 17-18; Zilioli, Ch., "Choice of law" en *Internationales Umwelthaftungsrecht I. Auf dem Wege zu einer Konvention über Fragen des internationalen Umwelthaftungsrechts, Tagung des Instituts für Internationales Privatrecht und Rechtsvergleichung des Fachbereichs Rechtswissenschaften der Universität Osnabrück am 8. und 9 april 1994 in Osnabrück*, VON BAR, C. (ed.), Munich, 1995, pp. 177-194, p. 185.
56. Kadner Graziano, T., *cit.*, p. 116; NYGH, P. E., *cit.*, p. 351; AMORES CONRADI, M./TORRALBA MENDIOLA, E., *cit.*, p. 14, nota núm. 38.
57. Véxase Fernández Masía, E., *cit.*, par. 20; tamén, Resposta do *Max Planck Institut für Ausländisches und Internationales Privatrecht* á consulta pública sobre o Anteproxecto Roma II, en http://www.europa.eu.int/comm/justice_home/unit/civil/consultation/contributions_fr.htm, p. 38. Cuestionando os pactos *ex ante*, VON BAR, C., "Environmental Damage in Private International Law", *Rec. des C.*, 1997, pp. 241-412, p. 377.
58. Véxase, VON HEIN, J., "Rechtswahlfreiheit im Internationalen Deliktsrecht", *RabelsZ.*, 2000, pp. 595-613, p. 601; AMORES CONRADI, M./TORRALBA MENDIOLA, E., *cit.*, p. 14, que fai referencia a este autor.
59. Véxase, AMORES CONRADI, M./TORRALBA MENDIOLA, E., *cit.*, p. 14, nota núm. 38; NORTH, P., "Choice in Choice of Law", en *Essays in Private International Law*, London, 1993, p. 190. Tamén, Resposta do Max Planck..., *cit.*, p. 38.
60. AMORES CONRADI, M./TORRALBA MENDIOLA, E., *cit.*, p. 14.
61. De Miguel Asensio, P. A., "El régimen...", *cit.*, par. 15.

BIBLIOGRAFÍA

- AMORES CONRADI, M./TORRALBA MENDIOLA, E. (2004), "XI tesis sobre el estatuto delictual", en www.reei.org, pp. 1-34.
- Beitzke, G. (1965), "Les obligations delictuelles en droit international privé", *R. des C.*, vol. 115, pp. 67-146.
- BOUREL, P. (1961), *Les conflits de lois en matière d'obligations extracontractuelles*, París.
- BUCHER, A. (1989), "Les actes illicites dans le nouveau droit international privé suisse", en *Le nouveau droit international privé suisse*, Laussane, pp. 107-141.
- Bureau, D./Muir Watt, H. (2007), *Droit International Privé, Tome II, Partie spéciale*, Presses universitaires de France (PUF), París.
- Calvo Caravaca, J. L./Carrascosa González, J. (2009), "El Reglamento Roma II: reglas generales sobre determinación de la ley aplicable a las obligaciones extracontractuales", *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, núm. 712, pp. 835-908.
- CARELLA, G. (1999), *Autonomia della volontà ed scelta di legge nel Diritto internazionale privato*, Bari.
- De Boer, T.M. (2007), "Party autonomy and its limitations on Rome II Regulation", *YPIL*, pp. 19-29.
- De Miguel Asensio, P. A. (2009), "El régimen comunitario relativo a la ley aplicable a las obligaciones extracontractuales", *Revista Española de Seguros*, núm. 140, pp. 695-726.
- De Miguel Asensio, P. A. (2009), "The Private International Law of Intellectual Property and Unfair Commercial Practices: convergence or divergence?", en *Intellectual Property and Private International Law*, LEIBLE, S./OHLY, A. (ed.), pp. 137-190.
- Fallon, M. (1994), "L'incidence de la volonté sur le droit applicable à la responsabilité no contractuelle", en *Mélanges Dalcq, Responsabilités et assurances*, Bruxelles, pp. 159-188.
- FALLON, M. (1999), "Proposition pour une convention européen sur la loi applicable aux obligations non contractuelles", *ERPL*, pp. 45-68.
- FAUVARQUE-COSSON, B. (1996), *Libre disponibilité des droits et conflits de lois*, París.
- Fernández Masiá, E. (2003), "Primeras consideraciones sobre el Anteproyecto de Reglamento sobre la ley aplicable a las obligaciones extracontractuales (Roma II)", *Actualidad Civil*, núm. 34, pp. 907-929.
- FRANZINA, P. (2008), "Il Regolamento Roma II sulla legge applicabile alle obbligazioni extracontrattuali", en *La Unión Europea ante el Derecho de la Globalización*, Calvo Caravaca, J. L./Castellanos Ruiz, E. (dir.), Madrid, pp. 299-370.
- Garcimartín Alférez, F. J. (2007), "La unificación del Derecho conflictual en Europa: el Reglamento sobre ley aplicable a las obligaciones extracontractuales (Roma II)", *Diario La Ley*, núm. 6811, ref. D-232, pp. 1-41.
- GONZÁLEZ CAMPOS, J. D. (2000), "Diversification, spécialisation, flexibilisation et matérialisation des règles du droit international privé. Cours général de droit international privé", *Rec. des C.*, vol. 287, pp. 9-426.
- JAYME, E. (1995), "Identité culturelle et integration: le droit international privé postmoderne", *Rec. des C.*, vol. 251, pp. 9-267.
- JUENGER, F. K./SÁNCHEZ LORENZO, S. (2001), "Conflictualismo y *Lex Mercatoria* en el Derecho internacional privado", *REDI*, pp. 15-47.
- Kadner Graziano, T. (2009), "Freedom to choose applicable law in Tort: articles 14 and 4.3 of the Rome II Regulation", en Ahern, J./Binchy, W. (edit.), *The Rome II Regulation on the applicable law to non contractual obligations*, Martinus Nijhoff, pp. 113-132.
- Lagarde, P. (2000), "La Convention de la Haye du 13 janvier 2000 sur la protection internationale des adultes", *Rev.crit.dr.int.priv.*, pp. 159-179.
- Lanhe-Chala, K. (2006), "Reflexiones sobre el perfil moderno del principio de la autonomía de la voluntad en el sector de las obligaciones derivadas del daño", *REDI*, pp. 331-341.
- Leible, S. (2007), "El alcance de la autonomía de la voluntad en la determinación de la ley aplicable a las obligaciones extracontractuales en el Reglamento Roma II", *AEDIPr.*, pp. 219-239.
- NORTH, P. (1993), "Choice in Choice of Law", en *Essays in Private International Law*, Londres, p. 190.
- NYGH, P. E. (1995), "The Reasonable Expectations of the Parties as a Guide to the Choice of Law in Contract and in Tort", *Rec. des C.*, vol. 251, pp. 269-400.
- Palao Moreno, G. (2008), *Responsabilidad civil extracontractual en el Derecho europeo*, Valencia.
- PAREDES PÉREZ, J. I. (2006), "Sobre la conveniencia de una norma de conflicto bilateral sobre competencia desleal", *AEDIPr.*, pp. 427-440.
- SÁNCHEZ LORENZO, S. (1994), "Postmodernismo y Derecho internacional privado", *REDI*, pp. 557-585.

- Stone, P. (2007), "The Rome II Regulation on choice of law in Tort", *Ankara Law Review*, vol. 4, pp. 95-130.
- VANDER ELST, R. (1993), "Liberté, respect et protection de la volonté en droit international privé", en *Nouveaux itinéraires en droit. Hommage a François Rigaux*, Bruylant, Bruxelles, pp. 507-516.
- Vinaixa Miquel, M. (2008), "La unificación de las normas de conflicto en materia de obligaciones extracontractuales en el Reglamento Roma II", *Iustel. RGDE, xaneiro*, pp. 1-33.
- VON BAR, C. (1997), "Environmental Damage in Private International Law", *Rec. des C.*, vol. 268, pp. 291-412.
- VON HEIN, J. (2000), "Rechtswahlfreiheit im Internationalen Deliktsrecht", *RabelsZ.*, pp. 595-613.
- VON OVERBECK, A. E. (1990), "Les regles de la loi federale suisse sur le droit international privé en matière d'actes illicites", en *La responsabilidad internacional*, Alacant, pp. 487-503.
- Zilioli, Ch. (1995), "Choice of law", en *Internationales Umwelthaftungsrecht I. Aauf dem Wege zu einer Konvention über Fragen des Internationalen Umwelthaftungsrechts, Tagund des Instituts für Internationales Privatrecht und Rechtsvergleichung des Fachbereichs Rechtswissenschaften der Universität Osnabrück am 8. Und 9 april 1994 in Osnabrück*, VON BAR, C. (ed.), Múnic, pp. 177-194.